

LEREN ONDERWIJZEN IN WERKPLEKLEEROMGEVINGEN

Een onderzoek naar de kenmerken van krachtige werkplekleeromgevingen
voor aanstaande leraren primair onderwijs

Uitvoerder(s)

Promovenda:

drs. Jeannette J.M. Geldens, Pedagogische Hogeschool De Kempe Helmond

Promotiegroep:

prof. dr. Theo C.M. Bergen, ILS Radboud Universiteit Nijmegen, promotor;

dr. mr. Herman L. Popeijus, ILS Radboud Universiteit Nijmegen en Kempellectoraat,
Pedagogische Hogeschool De Kempe Helmond,
projectleider en co-promotor;

dr. Vincent A.M. Peters, NSM Radboud Universiteit Nijmegen, co-promotor.

Co-project 'Kenmerken van werkplekleeromgevingen' van het Kempellectoraat.

Looptijd: Medio 2001 tot medio 2007

LEREN ONDERWIJZEN IN WERKPLEKLEEROMGEVINGEN

Het onderzoek wordt uitgevoerd door drs. Jeannette J.M. Geldens in opdracht van de pedagogische Hogeschool De Kempel. Het onderzoek is opgezet als promotieonderzoek aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Het maakt deel uit van het onderzoeksprogramma 'De professionele Ontwikkeling van Leraren' dat onder leiding staat van prof. dr. Theo C.M. Bergen. Projectleider van het onderzoeksproject is dr. mr. Herman L. Popeijus. Met diens benoeming per 1 maart 2005 tot lector van de Hogeschool De Kempel is het onderzoeksproject tevens als co-project ondergebracht in de lectoraatsopdracht 'Leren in leerwerkgemeenschappen'. Dr. Vincent A.M. Peters, is verbonden aan de Nijmegen School of Management van de Radboud Universiteit. Hij begeleidt het onderzoek in het bijzonder voor de methodologisch kwalitatieve aspecten.

Introductie

De opleidingen voor leraar primair onderwijs zien zich geplaatst voor een aantal samenvallende problematieken. Allereerst is sprake van een naar vooropleiding sterk gedifferentieerde instroom. Deels hiermee samenhangend, deels ook door ontwikkelingen in het beroepsveld, neemt de behoefte aan maatwerk in de opleidingen toe. Tegelijkertijd is sprake van een paradigmashift bij de opleidingen.

Het onderwijs op de opleidingen voor leraar primair onderwijs is dan ook sterk in beweging. Samen met de basisscholen zoeken de hogescholen in de praktijk wegen om te komen tot nieuwe vormen van opleiden.

Deze ontwikkelingen vormen de aanleiding voor dit onderzoek naar kenmerken van krachtige werkplekleeromgevingen.

Probleemschets

Bij het leren onderwijzen binnen werkplekleeromgevingen is sprake van verschillende knelpunten:

- (a) afgestudeerde aanstaande leraren beschikken in te beperkte mate over voor het beroep relevante kennis en vaardigheden;
- (b) binnen afzienbare termijn zijn nieuwe tekorten op de arbeidsmarkt te verwachten;
- (c) de lerarenopleidingen staan voor de uitdaging hun onderwijsaanbod nadrukkelijker op maat te in te richten aangezien in het onderwijs nieuwe functies ontstaan, door andere vormen van instroom en door nieuwe inzichten over competentiegericht opleiden; taan;
- (d) in theorie, praktijk en beleid is een beweging ontstaan waarbij in de opleiding van aanstaande leraren nadruk komt te liggen op vormen van leren (onderwijzen) op de werkplek en leren (onderwijzen) in leerwerkgemeenschappen;
- (e) tegengestelde personele, financiële, materiële belangen kunnen daarbij onderlinge samenwerking van partnerscholen en lerarenopleidingen belemmeren;
- (f) de actoren in de opleidingen en in het werkveld ervaren een kloof tussen theorie en praktijk;
- (g) uit onderzoek volgt dat (aanstaande) leraren op de werkplek geconfronteerd worden met knelpunten in de mentoring (zo krijgen ze bijvoorbeeld in beperkte mate adequate feedback op hun handelen);
- (h) ten slotte is beperkt onderzoek voorhanden over het leren en leren onderwijzen van aanstaande leraren in de werkplekleeromgevingen.

Voor de hogescholen zowel als voor de partnerscholen omvatten de nieuwe vormen van het opleiden van aanstaande leraren binnen werkplekleeromgevingen ingrijpende ontwikkelingen. In het onderwijs blijken dit soort nieuwe ontwikkelingen regelmatig vorm te krijgen zonder empirische onderbouwing van de positieve effecten (Bergen, 2005; Bergen & Veen, 2004; Veen & Wal, 2003).

Onderzoeksresultaten in Amerika en Engeland naar de kwaliteit van het opleiden in de school laten een genuanceerd beeld zien rond leren op de werkplek (Edwards, 2001; Hess Rice, 2002). Verder blijkt weinig empirisch onderzoek voorhanden naar de kenmerkende eigenschappen van werkplekleeromgevingen. Dit betekent dat over de vraag hoe deze eigenschappen kunnen bijdragen aan het leren onderwijzen van de aanstaande leraar evenmin veel onderzoeksresultaten voorhanden zijn.

Hogescholen en hun partnerscholen zijn echter ‘aldoende’ bezig werkplekleeromgevingen voor het opleiden van aanstaande leraren in te richten. Daardoor is het probleem ontstaan dat thans veel aanstaande leraren leren onderwijzen in werkplekleeromgevingen waarvan over de kenmerkende eigenschappen slechts beperkt empirisch onderbouwde kennis voorhanden is.

Bij elkaar zijn dit belangrijke redenen voor de scholen en voor onderwijsonderzoekers om onderzoek te doen naar kenmerkende eigenschappen van het leren onderwijzen op de werkplek en naar kenmerkende eigenschappen van de inrichting van de werkplekleeromgeving.

Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is een wetenschappelijke bijdrage te leveren aan de kennis van en het inzicht over de kenmerkende eigenschappen van werkplekleeromgevingen voor het leren onderwijzen. Het onderzoek is daarbij gefocust op de kenmerkende eigenschappen van ‘krachtige’ werkplekleeromgevingen voor het leren onderwijzen van aanstaande leraren primair onderwijs. In de probleemschets komt tevens het belang van mentoring naar voren bij het leren onderwijzen van de aanstaande leraar. Daarom zal specifiek worden ingegaan op de kenmerkende eigenschappen die van belang zijn voor de kwaliteit van de mentoring.

Voor de praktijk resulteert het onderzoek in het ontwerp van een kwalitatief analytisch kader dat de kenmerkende eigenschappen van een werkplekleeromgeving beschrijft.

Centrale onderzoeksvragen

In het onderzoek staan daarmee de volgende drie onderzoeksvragen centraal.

1. *Wat zijn de kenmerkende eigenschappen van werkplekleeromgevingen voor het leren onderwijzen van aanstaande leraren primair onderwijs?*
2. *Onder welke condities is een werkplekleeromgeving een krachtige leeromgeving?*
3. *Wat is de kwaliteit van de mentoring binnen de onderzochte werkplekleeromgevingen?*

Verdere operationalisering van deze centrale vragen vindt plaats bij de betreffende onderzoeksdelen.

Onderzoeksopzet

Literatuuronderzoek. Om de kenmerkende eigenschappen van werkplekleeromgevingen vanuit de theorie te verkennen vindt allereerst een literatuuronderzoek plaats. Dit literatuuronderzoek resulteert in een eerste beeld van de kenmerkende eigenschappen van werkplekleeromgevingen (onderzoeksvraag 1). Daarbij wordt specifiek ingegaan op de kenmerkende eigenschappen die van belang zijn voor de kwaliteit van de mentoring (onderzoeksvraag 3).

Vooronderzoek. Vervolgens vindt een empirische verkenning plaats om ook vanuit de praktijk een eerste beeld te krijgen van de kenmerkende eigenschappen van werkplekleeromgevingen. Dit wordt gedaan door deelnemers van twee bij werkplekleren betrokken doelgroepen daarover te 'bevragen' met behulp van concept mapping. De resultaten uit het literatuuronderzoek en uit de empirische verkenning worden op elkaar betrokken. Dit resulteert in een aantal kenmerkende eigenschappen van een werkplekleeromgeving die als conceptueel analytisch kader worden gebruikt bij het onderzoek.

Hoofdonderzoek. Het onderzoek omvat een meervoudige casestudy met twee cases die in tijd na elkaar zijn gepositioneerd. De casestudy is kwalitatief van aard (Swanborn, 2000; Yin, 1994). Kennis van en inzicht in de kenmerkende eigenschappen van werkplekleeromgevingen worden hierbij verkregen met behulp van de gefundeerde theoriebenadering (Wester & Peters, 2004).

Explorerend deel. In de eerste case wordt de werkplekleeromgeving opgezet voor twee zij-instromende aanstaande leraren. Centraal staat hier de eerste onderzoeksvraag naar de kenmerkende eigenschappen van de werkplekleeromgeving die de partners uit deze case inrichten voor twee zij-instromende aanstaande leraren. Dit gebeurt door afname van semi-gestructureerde interviews aan het begin en aan het einde van het leerwerktraject bij de direct bij de inrichting betrokken actoren. In de interviews wordt de actoren gevraagd welke kenmerken naar hun opvatting zijn toe te kennen aan de inrichting van een werkplekleeromgeving. Tevens wordt gevraagd welke van deze kenmerken zij in de feitelijke situatie aanwezig zien. Door een kwalitatieve analysetechniek toe te passen is het vervolgens mogelijk te achterhalen welke kenmerkende eigenschappen van belang zijn voor de inrichting van de werkplekleeromgeving. Tevens komen antwoorden op de tweede onderzoeksvraag, wanneer er sprake is van een 'krachtige' werkplekleeromgeving, aan de orde. De kenmerken uit het voorlopig analytische kader worden als richtsnoer gebruikt voor het eerste deel van die analyses.

Evaluatief deel. De werkplekleeromgeving uit de tweede case wordt ingericht voor twee aanstaande leraren uit de reguliere opleiding. De partnerschool uit de tweede case heeft op het moment dat de nieuwe werkplekleeromgeving wordt ingericht, een eerste leerwerktraject afgesloten. Dit maakt het meer dan in de eerste case mogelijk de kenmerkende eigenschappen te onderzoeken die de deelnemers als feitelijk aanwezig percipiëren. In de werkwijze bij de interviews en de analyses ervan wordt voortgebouwd op die uit de eerste case. De resultaten van de tweede case worden vergeleken met die van de eerste om zo het beeld van de kenmerkende eigenschappen aan te vullen en bij te stellen.

Diepteonderzoek. Vervolgens wordt de kwaliteit van de begeleiding van de aanstaande leraren door de mentoren in de beide cases onderzocht. Dit wordt gedaan door 24 mentoringsgesprekken die op audioband zijn opgenomen, te analyseren.

Ten slotte worden de belangrijkste resultaten van het onderzoek samengevat en bediscussieerd in het licht van de onderzoeksvragen. Daarnaast worden kanttekeningen bij het onderzoek geplaatst en worden enkele aanbevelingen voor verder onderzoek en voor de praktijk gedaan.

Respondenten

Case 1: drie actorgroepen:

1. 'actorgroep aanstaande leraren': 2 aanstaande leraren
2. 'actorgroep basisschool': 3 groepsleraren, 3 leraren-mentoren, bovenschools manager (namens het bestuur), directeur basisschool
3. 'actorgroep hogeschool': directeur onderwijs, opleidingsdocent-coach

Case 2: drie actorgroepen: idem

Instrumenten

- concept mapping
- transcripties van bandopnamen van semi-gestructureerde interviews
- transcripties van bandopnamen van mentoringsgesprekken
- (te ontwerpen) conceptueel analytisch kader
- (te ontwerpen) kwalitatief analytisch kader

Prestatie-indicatoren

De opzet van het onderzoek en de resultaten ervan vormen een concretisering van de prestatie-indicatoren uit het *Lectoraatsplan van het Kempellectoraat* (Popeijus et al., 2005). Dit is als volgt uitgewerkt.

Indicator 1 en 6. Op de eerste plaats draagt het onderzoek door haar doelstelling, opzet en inhoud bij aan het strategisch beleid van de hogeschool en haar partnerscholen. In het bijzonder door te onderzoeken welke elementen, kenmerken en componenten aan werkplekleeromgevingen zijn te onderscheiden en deze te ordenen tot een ontwerp voor een kwalitatief analytisch kader. Scholen en hogeschool kunnen hier in hun beleid rond de inrichting van de werkplekleeromgeving rekening mee houden.

Indicator 2, 3 en 5. De wijze waarop het onderzoek wordt uitgevoerd evenals over de resultaten ervan wordt via presentatie en rapportage verslag gedaan. Door deze gegevens inzichtelijk te maken en te delen wordt bijgedragen aan het versterken van het karakter van de hogeschool als educatief kenniscentrum.

Indicator 4. Via begeleiding en delen van kennis over de manier van onderzoeken wordt bijgedragen aan de professionalisering en in het bijzonder aan de onderzoeksvaardigheden van de onderzoeker zelf en diens begeleiders. Het onderzoek en de resultaten ervan zullen tevens regionaal en landelijk worden gepresenteerd. Op deze wijze en via de rapportages vindt een bijdrage plaats aan de professionalisering van docenten en aanstaande leraren van de hogeschool en leraren van de partnerscholen.

Indicator 7. Door middel van jaarlijkse publicaties en organisatie van of bijdragen aan wetenschappelijk geïntereerde symposia, congressen en of tijdschriften vindt de bijdrage plaats aan de nationale en internationale kennisontwikkeling over leren en leren onderwijzen in leerwerk gemeenschappen.

Tijdsduur

Medio 2001 tot medio 2007.

Publicaties

- Geldens, J., Himbergen, M. van, Bergen, Th. (2003). *Leren onderwijzen in een werkplekleeromgeving*. Paper Velon Congres te Leuven.
- Geldens, J. J. M., Popeijus, H. L., & Bergen, T. C. M. (2003). Op zoek naar de kenmerken van een krachtige werkplekleeromgeving voor aanstaande leraren in de basisschool. *Velon tijdschrift voor lerarenopleiders*, 24(2), 15-22.
- Geldens, J. J. M., Popeijus, H. L., Bolhuis, S., & Bergen, T. C. M. (2003, 8 mei). *Concept maps over werkplekleeromgevingen voor aanstaande leraren in de basisschool: resultaten van een eerste analyse*. Paper Onderwijs Research Dagen 2003, Heerlen.
- Geldens, J. J. M., Popeijus, H. L., Peters, V., & Bergen, T. C. M. (2004, 10 juni). *Componenten en kenmerken van een werkplekleeromgeving voor aanstaande leraren in de basisschool, opvattingen van de actoren over de wenselijke inrichting van een werkplekleeromgeving*. Paper Onderwijs Research Dagen 2004, Utrecht.
- Geldens, J. J. M., Popeijus, H. L., Peters, V., & Bergen, T. C. M. (2005, 30 mei). *Mentoring met kwaliteit als krachtig kenmerk van werkplekleeromgevingen voor aanstaande leraren?* Paper Onderwijs Research Dagen 2005, Gent.
- Geldens, J. J. M., & Lintermans, K. (Eds.). (2005). *Stilstaan bij vooruitgang (conferentiebundel)*. Eindhoven/Helmond: Inspectie van het Onderwijs/Hs De Kempel.

Organisatie en presentatie

- 2002, 18 maart. Veloncongres te Zwolle. Ronde tafel bijdrage 'Onderzoekers presenteren hun onderzoek';
- 2002, 18 maart. Veloncongres te Zwolle. Workshopleider 'Werkplekleren als krachtige leeromgeving';
- 2002 29-31 mei. Onderwijs Research Dagen (ORD), UvA te Antwerpen. Bijdrage aan workshop;
- 2002, 15 oktober. Hogeschool de Kempel te Helmond. Medeorganisator minisymposium 'De opleidingsschool, een vorm van wildwatervaren?';
- 2002, 15 oktober. Hogeschool de Kempel te Helmond, Minisymposium. Presentatie 'Leren op de werkplek nader onderzocht, de Kempelcases';

- 2003, 7-8 april. Veloncongres te Leuven. Workshopleider 'Leren onderwijzen in een werkplekleeromgeving';
- 2003, 7-9 mei. Onderwijs Research Dagen (ORD), Rolduc te Heerlen. Paperpresentatie 'Concept maps over werkplekleeromgevingen';

- 2004, 22-23 maart. Veloncongres 'Leer-kracht ontwikkelen' te Arnhem. Gerard M. Willemsprijs voor het beste artikel van de jaargang 2003 van het Velon Tijdschrift;
- 2004, 9-11 juni. Onderwijs Research Dagen (ORD), UU te Utrecht. Paperpresentatie 'Componenten en kenmerken werkplekleeromgevingen';
- 2004, 30 juni. Studiedag Inspectie van het Onderwijs te Eindhoven. Workshop en presentatie 'Opvattingen van actoren over de wenselijke inrichting van een werkplekleeromgeving' in aanwezigheid van de Inspecteur-generaal;

- 2005, 25 juni. Studiedag Opleiders VO Hogeschool Windesheim te Zwolle. Bijdrage 'Het kwalitatief analytisch kader als meetinstrument voor de kwaliteit van de werkplekleeromgeving'.
- 2005, 2 maart. Hogeschool De Kempel te Helmond. Medeorganisator Miniconferentie 'Stilstaan bij vooruitgang', voor het afscheid als Rijksinspecteur en tegelijkertijd de inauguratie van dr.mr. H.L. Popeijus als Lector van de Hogeschool;
- 2005, 14 en 15 maart. Veloncongres te Groningen. Workshopleider 'De kwaliteit van de leeromgeving';
- 2005, 30 mei-1 juni. Onderwijs Research Dagen (ORD), Universiteit Gent. Paperpresentatie 'Mentoring met kwaliteit'.

Literatuur

- Bergen, T. C. M. (2005). *Het leren van leraren* (afscheidsrede). Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Bergen, T. C. M., & Veen, K. v. (2004). Het leren van leraren in een context van onderwijsvernieuwingen: waarom is het zo moeilijk? *Velon tijdschrift voor lerarenopleiders*, 25(4), 29-39.
- Edwards, A. (2001). School-based teacher training: where angels fear to tread. *Velon tijdschrift voor lerarenopleiders*, 22(3), 11-19.
- Hess Rice, E. (2002). The collaboration process in professional development schools. Results of a meta-ethnography, 1990-1998. *Journal of Teacher Education*, 53(1), 55-67.
- Popeijus, H. L., Geldens, J. J. M., Coenders, F. J. L., & Venrooij, A. J. v. (2005). *Leren in leerwerkgemeenschappen. Samen kennis delen is samen kennis vermenigvuldigen in voortdurende verandering* (Lectoraatsplan). Helmond: Hogeschool De Kempel.
- Swanborn, P. G. (2000). *Case-study's: wat, wanneer en hoe?* (tweede druk ed.). Amsterdam: Boom.
- Veen, T. d., & Wal, J. v. d. (2003). *Van leertheorie naar onderwijspraktijk* (3 ed.). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Wester, F., & Peters, V. (2004). *Kwalitatieve analyse. Uitgangspunten en procedures*. Bussum: Coutinho.
- Yin, R. K. (1994). *Case study research. Design and methods* (Second ed. Vol. 5). London: Sage.